

Paul Bjerke

Det etiske tomrom i PFU

Jeg vil her sette fram to påstander.

For det første: Pressens Faglige Utvalg har gjort etikken til fag og faget til etikk.

For det andre: God journalistikk kan være dårlig etikk.

I utgangspunktet har alle valg og handlinger en moralsk implikasjon. Følgelig har også alle journalistiske valg og handlinger moralske implikasjoner. I sin bok om *The Virtuous Journalist* (1988) hevder journalisten Stephen Klaidman og filosofen Tom L. Beauchamp at «ethvert møte og enhver historie i journalistikken har en moralsk dimensjon: reporter – kilde-relasjonen, videoredigering, å sikre samtykke til publisering av sensitivt materiale og å avgjøre hvem man skal intervju og ikke intervju, er moralske spørsmål, som – kanskje fordi de er så gjennomtrengende – er enkle å neglisjere» (min oversettelse) (Klaidman & Beauchamp 1988:14). Like klart er dette uttrykt i en annen filosofisk fundert bok i presseetikk, Mathew Kierans *Media Ethics*, der forfatteren i innledningen stiller spørsmålet slik: «For det essensielle spørsmålet er: Hva utgjør etisk media-praksis og hvorfor? Hva skal en journalist, moralsk sett, gjøre?» (min oversettelse) (1997:vii).

Av en slik tilnærming følger at journalistikkens sentrale valg kan og bør gjøres til gjenstand for etisk refleksjon. Men en gjennomgang av Pressens Faglige Utvalgs (PFU)¹ kjennelser det siste året (Bjerke 2005a og 2005b) gir følgende konklusjoner:

- journalistikkens valg (og bortvalg) av temaer er ikke tema for PFU²
- journalistikkens valg av vinkler og «framing» er ikke tema for PFU
- journalistikkens valg av kilder er ikke tema for PFU³

De viktigste etiske problemstillinger som journalister daglig kommer i kontakt med, nemlig hva skal jeg skrive om, hvordan skal jeg vinkle denne historien og hvem skal jeg gjøre til helt og skurk, er følgelig ikke en del av den «offisielle» presseetikken. Tvert i mot er disse valgene gjort til rene journalistfaglige spørsmål. PFU viser til pressefriheten og gjentar stadig at XY-bladet var «i sin fulle rett til» å ta opp temaet og/eller vinkle saken slik de ønsket. Dette synet avspeiles i medias og journalisters standpunkt i den offentlige debatt: Enhver diskusjon om prioriteringer, valg av emner, valg av kilder og vinklinger besvares – eller kanskje heller avvises – med formuleringen «vi har gjort en journalistisk vurdering», som er ment å fortelle

legfolk at de bør holde kjeft. Under diskusjonen om avisenes massive dekning av TV2s Idol-konkurranse våren 2005, sa for eksempel lederen for VGs Rampelys-redaksjon: «Vi har alltid som mål at vi ikke bare skriver om Idol fordi det er stor interesse for programmet. Hver gang vi har en sak skal det være journalistisk begrunnet.»

Det er en grunnleggende etisk norm at det er umoralsk å påføre andre skade. Men den som klager til PFU fordi de synes media urimelig har påført en person skade gjennom negativt vinklede oppslag, vil sjelden⁴ nå fram – dersom ikke journalisten har gjort alvorlige *journalistfaglige* feil. Pressens Faglige Utvalgs uttalelser handler nemlig i hovedsak om det journalistiske håndverket; altså om sakene er korrekt framstilt, om intervjuobjektene er rimelig korrekt sitert, om den angrepne part får komme med tilsvaret i rimelig tid, om det er dekning for overskriftene, om det drives tekstreklame osv. I hver fjerde felte sak henviser PFU til punkt 3.2 i Vær Varsom-Plakaten⁵ om å «kontrollere at opplysninger er korrekte», nesten like ofte henvises til brudd på reglene om tilsvaret og samtidig imøtegåelse, begge forhold som knapt kan sies å være spesielt etisk utfordrende. Vær Varsom Plakatens punkt 4.1 er også mye brukt av PFU. Den er nokså etisk i formuleringen. Det heter «Legg vekt på saklighet og omtanke i innhold og presentasjon». Men også i de tilfellene der PFU henviser til dette punktet for å begrunne brudd på god presseskikk, er det faktisk i hovedsak rent *faglige, håndverksmessige* brister det dreier seg om.

Pressas eget etiske apparat bruker altså tida på å vurdere om media har gjort et akseptabelt håndverk. Kanskje det ikke er en tilfeldighet at pressas etiske selvdommeorgan fortsatt bærer navnet Pressens *Faglige Utvalg*.

Det har ikke alltid vært slik. Det gamle Faglige Utvalg, som eksisterte fram til 1972 og som var et rent internt presseorgan, hadde sterke meninger om både temavalg og vinkling. I en krass kritikk av Dag og Tids dekning av Kongsberg Våpenfabrikk het det for eksempel at «det må stå enhver norsk avis fritt å ta opp en norsk bedrifts forhold til vurdering. Utgangspunktet må være at avisen selv mener den tjener samfunnsmessige, allmenne hensyn ved å gjøre det.» (referert i Røssland 1999:226) Slik kunne dagens PFU i mer moderne språkbruk også uttalt seg. Men så følger det i 1966:

«Det hadde således ikke vært noe å si på om Dag og Tid hadde reist spørsmålet om fordelingen av de ulike produksjonsoppgave ved KV var den heldigste og den som kunne ha tjent til å styrke bedriften – og dermed tjent allmenne hensyn. Men Dag og Tid gikk den motsatte vei. Det sådde mistillit til bedriften.» (Røssland 1999:226)

Liknende uttalelser falt også da Dagbladet skrev om et underslag ved et gamlehjem i Flekkefjord: «Det er ikke nødvendig for en osloavis gjennom et sensasjonelt oppslag over 5 spalter på første side å spre ut over det hele land rykter og forlydenner som kan snappes opp i Flekkefjord. [...] Personalet ved gamlehjemmene arbeider under vanskelige forhold, våre gamlehjem er dessverre fra før ikke bare populære, men de er helt nødvendige institusjoner i omsorgen for eldre som ikke har noe annet å falle tilbake på» (Røssland 1999:215f)

I en annen uttalelse heter det at «tilliten til våre sykehus ikke må undergraves ved sensasjonsmeldinger som ikke er tilstrekkelig underbygget», og i en tredje at pressa må «støtte myndighetens kamp mot forbryterondet». Med andre ord mente det Faglige Utvalg noe konkret om hva pressens samfunnsmessige oppgaver var (hegne om og bygge opp under øvrige statlige og private institusjoner som bringer landet framover) og hvordan pressa burde ivareta disse oppgavene.

Dette er helt borte i dag. Dagens PFU ser det som sin oppgave å bistå pressen som en egen institusjon utenfor og i opposisjon til den politiske gjennom «oppdraget», «uavhengighet», status som den «fjerde statsmakt» osv. Parallelt med medias løsriving fra de politiske partiene og journalistikkens profesjonalisering har det altså skjedd en klar innsnevring i hvilke journalistiske valg som kan gjøres til gjenstand for etisk refleksjon i pressens selvdømmeorgan.

God etikk = dårlig journalistikk?

Dette er naturligvis i seg selv et etisk problem. Og det skjerpes av det forhold som skjuler seg bak min andre påstand: God journalistikk, slik den i dag oppfattes av media og journalistprofesjonen, kan stå i motsetning i god etikk.

Terje Rasmussen drøfter i *Mektig og aktverdig* (2004) skillet mellom og forbindelsen mellom journalistisk fag og journalistisk etikk. I en omtale av PFU påpeker han for eksempel «en stadig sterkere splittelse mellom hva som ligger i fag, og hva som ligger i etikk» (Rasmussen 2004:79) Han drøfter også paradokset at god etikk kan synes å stå i motsetning til god journalistikk, at etikken så å si er *utvendig* i forhold til journalistikken:

«I kjølvannet av Tønne-saken⁶ forblir det uklart om Dagbladets journalister gjorde et stykke godt eller slett journalistisk arbeid. Å påpeke dette er ingen kritikk mot plakaten eller journalistikken. Den latente diskrepans mellom varsomhet og pågåenhet illustrerer bare forskjeller mellom⁷ faglige og etiske normer, mellom journalistikk og etikk.» (Rasmussen 2004:62).

Eller i kortversjon: God journalistikk kan stå i konflikt med god etikk.

Det er et særtrekk ved journalistikk at desto «bedre» journalistikken blir, desto mer moralsk forkastelig kan den bli. Ta en medisinsk parallell: Man kan riktignok tenke seg at medisinsk forskning (for eksempel ved bruk av dyr eller aborterte fostre) kan være etisk uansvarlig, men kan en medisinsk *behandling* samtidig være god (dvs. virksom) og etisk uansvarlig? I journalistikken er det åpenbart slik, blant annet fordi de samme elementer som gjør et oppslag journalistisk godt etter de gjeldende journalistiske standarder, f.eks., personifisering, forenkling, tilspissing, dramatisering og effektiv/slående presentasjon nettopp er de samme elementene som gjør oppslaget etisk klanderverdig.

Et talende eksempel er en av de mest omdiskuterte tabloidforsidene i norsk pressehistorie, VGs «Til døden skiller dere ad» (19.1.83) der avisa illustrerte et

konedrap med parets bryllupsbilde. Etter en type *faglig journalistisk* vurdering var forsiden «proft gjort» (Raaum 1986:123). Den slapp gjennom avisas kvalitetskontroll – nettopp fordi den oppfylte kriterier på god løssalgjournalistikk.

Et annet, mindre dramatisk eksempel er NRK Brennpunkts dokumentarer om ulvejegerne som ble sendt i 2004. Det ligger grundig research til grunn for programmene og ingen påstander er isolert sett gale. Samtidig er framstillingen personifisert, forenklet, tilspisset, dramatisert og presentert på en måte som gjør det til god journalistikk og godt fjernsyn. Men nettopp derfor er framstillingen etter mitt syn etisk tvilsom, fordi det den effektive journalistikken demoniserer den ene parten i en konflikt. Man kan på en måte si at ulvemotstanderne blir midler til å lage et godt program. Et mer åpent, spørrende program ville blitt dårligere fjernsyn og dårligere journalistikk etter de eksisterende kriteriene for godt håndverk.

Denne spriken mellom godt håndverk og god etikk kan illustreres ved den markante forskjellen mellom journalisters «etikk-refleks» og deres «nyhets-refleks». Presseetiske vurderinger inngår i internaliserte rutiner i redaksjonene. I en del av den journalistiske yrkesutøvelsen utløses det jeg vil kalle en «etikk-refleks» der journalisten og/eller redaksjonen gjennomfører en etisk vurdering og der det vil bli oppfattet som dårlig håndverk å unngå å gjøre den delen av jobben. Umiddelbart vil journalister gjenkjenne slike «reflekser» i alle fall når det gjelder forhold som identifisering i kriminalsaker eller liknende, fare for tekstreklame, fare for å skade egen integritet, fare for injuriersøksmål (der etikken grenser mot lovverket) og kritiserte personers rett til samtidig imøtegåelse.

Denne etikkrefleksen skiller seg klart fra det jeg vil kalle «nyhets-refleks», altså den måten en journalist eller en redaksjon kjenner igjen en «god sak» eller en nyhetsverdig hendelse. Det er bred enighet blant journalister om hva som er en god sak, selv det er ganske store forskjeller på for eksempel «gode VG-saker» og «gode Finansavis-saker». Poenget er at de fleste journalister vil ha sammenfallende oppfatninger av hva som er gode «VG-saker» og hva som er gode saker for Finansavisen. Derimot er det neppe like lett å *begrunne* hvorfor noe er en «god sak». («Reportere som blir spurt hva nyhetsverdighet er, kan vanligvis ikke svare» skriver Cook (1997:72)). I valg av saker og vinkler er det journalistikkens «nyhets-refleks» som gjelder og den står delvis i motsetning til etikkrefleksen. Det kan hete: «En svært god sak, men vi kan dessverre ikke trykke den» eller kanskje mer normalt: «En etisk tvilsom sak, men den er så god av vi uansett trykker den».

Pressepoliti?

Da jeg la fram disse påstandene på et Fritt Ord-seminar i mai 2005 fikk jeg til dels skarpe reaksjoner fra presserepresentanter som sa omtrent som følger: Dette er helt korrekt, men slik må det være. PFU kan og bør ikke være noe pressepoliti som bestemmer prioriteringer og vinkler.

Dette ble begrunnet på to måter. For det første: Et slikt PFU er ikke forenlig med pressefriheten. For det andre: Presseetikken må være smal fordi vi ønsker en felles presseetikk som alle medier forplikter seg på. Alternativet er at deler av pressa trekker seg ut av det presseetiske apparatet – med de alvorlige følger det vil ha.

Til dette er å si: Jeg mener naturligvis ikke at PFU skal behandle alle etiske spørsmål. Men i dag er det faktisk slik at PFUs praksis avgrenser hvilke spørsmål pressa aksepterer som etiske spørsmål som kan diskuteres med andre. Alle forsøk å drøfte etiske valg som PFU ikke behandler, som for eksempel prioriteringer og vinkler, blir stanset av pressefolk med henvisning til at «vi har gjort en journalistisk vurdering», altså underforstått en faglig vurdering som dere ikke kan mene noe om. Mitt enkle standpunkt er altså ikke at PFU skal behandle VGs Idol-prioritering, men at VGs redaksjon skal akseptere at denne prioriteringen ikke er «journalistisk», men like gjerne politisk og dessuten har etiske implikasjoner som VG må være villig til å forsvare og drøfte i offentligheten. Jeg ber altså om dialog, ikke om politi.

Videre sa pressas folk: Den etiske diskusjonen i redaksjonen er langt bredere enn det som PFU beskjeftiger seg med. Til dette vil jeg foreløpig si følgende. Det er gjort en nordisk undersøkelse av dette. Den konkluderer motsatt: Det er en stor «moralisk frizon» (eller om man vil etisk tomrom) i den journalistiske yrkesutøvelsen (Ekström & Nohrstedt 1996). Min hypotese er videre at presserepresentantene tar feil, nettopp fordi presseetikken er felles og fordi Pressens Faglige Utvalg spiller rollen som regeltolker og veiviser. Når PFU gjør etikk til fag og fag til etikk, vil det etter alt å dømme smitte over på redaksjonene.

Paul Bjerke, stipendiat
Høgskolen i Volda
paul.bjerke@de-facto.no

Noter

- 1 Pressens Faglige Utvalg er utnevnt av Norsk Presseforbund. Utvalget har sju medlemmer, fire fra pressa og tre eksterne. Det behandler klager på medias innhold og arbeidsmetoder.
- 2 Med unntak av saker som rammer «privatlivets fred».
- 3 Med unntak av regelverket for imøtegåelse av påstander.
- 4 Klagere kan bare få medhold dersom PFU mener at saken tilhører privatsfæren og derfor ikke burde vært omtalt.
- 5 Vær Varsom Plakaten er pressas etiske yrkeskodeks, vedtatt av Norsk Presseforbund. VVP ligger til grunn for de fleste av PFUs kjennelser.
- 6 Tidligere statsråd Tore Tønne ble sterkt kritisert i media etter at Dagbladet avslørte at han hadde mottatt et betydelig «suksesshonorar» for arbeid han gjorde for finansman-

nen Kjell Inge Røkke samtidig som han mottok offentlig «etterlønn» som statsråd. Tønne tok deretter sitt liv.

- 7 I sin rapport om Tønne-saken kritiserer Hjeltnes m.fl (2003) både det journalistiske håndverket og den svært ensidige «framingen» av stoffet.

Referanser

Bjerke, Paul (2005a): «Det etiske tomrom». Pa.per til den 17. Nordiske Medieforskerkonferansen, Ålborg august 2005.

Bjerke, Paul (2005b): «The ethical gap in media». Paper til Nordic Course in Journalism Research, Tampere september 2005.

Cook, Timothy (1998): *Governing with the News. The News Media as a Political Institution*. Chigaco & London.

Ekström, Stig og Stig Arne Nohrstedt (1996): *Journalistikens etiska problem*. Stockholm.

Kieran, Matthew (1997): *Media ethics. A Philosophical Approach*. London.

Klaidman, Stephen and Tom Beauchamp (1987): *The Virtuous Journalist*. Oxford.

Rasmussen, Terje (2004) *Mektig og aktverdig. Betraktninger om journalistikkens legitimitet*. Kristiansand.

Røsland, Lars Arve (1999): *Presseskikkens samtale. Samtaleepisjoner for Norsk Presseforbund sitt faglege utval 1930–1972*. Bergen.

Raaum, Odd (1986): *Pressens tøyelige etikk*. Oslo.